

Tarihle Kurmaca Arasında: Ömer Rıza Doğrul'un Kanlı Gömlek Romanı

Tuğba Özen

0000-0001-7786-6193

tugbaozen@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
ror.org/05ryemn72

Öz

Ömer Rıza Doğrul'un *Kanlı Gömlek* adlı eseri, İslâm tarihini konu alan tarihî bir romandır. İlk olarak *Kızıl Gömlek* başlığıyla *Vakit* gazetesinde 8 Eylül 1930- 18 Şubat 1931 tarihleri arasında tefrika edilen roman, 1944 yılında *Kanlı Gömlek* adıyla kitaplaştırılmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilişi ve sonrasında yaşananlar üzerine bina edilen romanda; Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı, Hakem olayları, Hâricîlerin ortaya çıkışı, Hz. Ali'nin şehadeti anlatılır. *Kanlı Gömlek* üç katman olarak ilerleyen bir romandır. Bu katmanlardan ilki tarihî hadiselerle dayanır. Yazar bu katmanda tarihî kaynaklara atıflar yaparak düşüncelerini kanıtlama yolunu seçer. İkinci katman kurgu mu gerçek mi olduğu tartışmalı bir kişi olan Abdullah b. Sebe hakkındadır. Bu kısımda Ömer Rıza, İslam tarihinde Müslümanların karşı karşıya geldiği bütün hadiseleri, dindaşlarının ikbalini düşünen Yemenli bir Yahudi olan Sebe oğlunun planlarına bağlar. Romanın üçüncü katmanı kurmaca kısımdır. Burada Leyla karakteri ile Hz. Ebu Bekir'in oğlu Mehmed arasındaki kurgusal aşk anlatılır. Leyla hem yaşanan tarihî hadiselerle şahitliği hem de kurgusal kimliğiyle romanda boy gösterir. *Kanlı Gömlek*'in bu katmanı Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla benzer şekilde ilerler. Bu romanlar, olay akışı, aşk hikâyesi, karakterlerin özellikleri, bazı kaynaklara yapılan atıflar, tarihî hadiselerle tanıklıklar bakımından benzer. Yazarlarının şahsî görüşleri ve aidiyetleri bakımından ayrışır. Söz konusu ayrışma Ömer Rıza'nın sahabeyi koruma gayretinden ve Hristiyanlık karşısında İslamiyet'in üstünlüğünü vurgulamasından kaynaklanır. *Kanlı Gömlek* romanının sahabeyi korumak gayesiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Ömer Rıza'nın tarihî kaynaklara müracaatı, Sebe oğluna verdiği pâyeye, kurmaca bir kişi olan Leyla'nın rolü bu gayenin tezahürleridir. Bu makalede, Cumhuriyet dönemi tarihî romanlarından biri incelenerek İslam tarihini konu edinen tarihî romanlara dikkat çekmek ve Türk edebiyatında Arap edebiyatı tesiri hakkında yeni çalışmalara kapı aralamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk-İslam Edebiyatı, İslam Tarihi, Tarihî Roman, Ömer Rıza Doğrul, *Kanlı Gömlek*

Öne Çıkanlar

- Ömer Rıza Doğrul'un *Kanlı Gümlek* adlı eserinde, İslam tarihinde tefrikaların başlangıcı olarak gösterilen hadiseler romanlaştırılmıştır.
- Ömer Rıza, romanında tarihî kaynaklara atıfta bulunarak düşüncelerini kanıtlamak ister.
- Romana göre Müslümanları birbirine düşüren bütün hadiseler Abdullah b. Sebe'nin planıdır.
- *Kanlı Gümlek*'te Leyla ve Mehmed arasındaki aşkın anlatıldığı kısım Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla ortakdır.
- Ömer Rıza Doğrul *Kanlı Gümlek* romanını sahabeyi korumak gayesiyle kaleme almıştır.

Atıf Bilgisi

Özen, Melek. "Tarihle Kurmaca Arasında: Ömer Rıza Doğrul'un Kanlı Gümlek Romanı". *Tetkik* 8 (Eylül 2025), 305-330. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1645088>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	22 Şubat 2025
Kabul Tarihi	17 Eylül 2025
Yayın Tarihi	30 Eylül 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

Between History and Fiction: Ömer Rıza Doğrul's *Kanlı Gömlek* Novel

Tuğba Özen

0000-0001-7786-6193

tugbaozen@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity, Department of Turkish-Islamic Literature, Ankara,
Türkiye

[ror.org/05ryemn72](https://orcid.org/05ryemn72)

Abstract

Ömer Rıza Doğrul's novel *Kanlı Gömlek* is a historical novel about Islamic history. The novel, which was first published in *Vakit* newspaper between 8 September 1930 and 18 February 1931 under the title *Kızıl Gömlek*, was published in 1944 under the title *Kanlı Gömlek*. In the novel, constructed around the martyrdom of 'Uthmān ibn 'Affān and the subsequent events, the Battle of Jamel (Camal), the Battle of Şiffin, the the Arbitration, the emergence of the Khārijites, and the 'Alī ibn Abī Ṭālib are recounted. *Kanlı Gömlek* unfolds in three narrative layers. The first layer is grounded in historical events, wherein the author refers to historical sources as a means of substantiating his views. The second layer centers on 'Abd Allāh b. Saba' a figure whose very existence is debated. In this section, Ömer Rıza attributes nearly all the conflicts faced by Muslims in Islamic history to the schemes of Ibn Saba', portrayed as a Yemeni Jew concerned with the ascendancy of his co-religionists. The third layer of the novel is the fictional, recounting the love story between the character Leyla and Mehmed, the son of Abū Bakr. Leyla appears both as a witness to the historical events and as a fictional character. This layer of *Kanlı Gömlek* parallels Corci Zeydān's novel *Kureyş Bakiresi*, particularly in terms of the flow, the love motif, the character potrayels, references to historical sources, and witnessing of historical incidents. Yet, the two works diverge due to the personal perspectives and affiliations of their authors. The divergence stems from Ömer Rıza's efforts to defend the Companions (şahāba) and his emphasis on superiority of Islam over Christianity. *Kanlı Gömlek* thus appears to have been written with the aim of safeguarding the honor of the Companions. This purpose is evident in Ömer Rıza's recourse to historical sources, the prominent role assigned to Abdullah b. Saba, and the inclusion of the fictional character Leyla. This study seeks, by examining one of the historical novels of the Republican period, to draw attention to historical novels dealing with Islamic history and to inspire new avenues of the influence of Arabic literature within Turkish literature.

Keywords

Turkish-Islamic Literature; History of Islam; Historical novel; Ömer Rıza Doğrul; *Kanlı Gömlek*

Highlights

- In Ömer Rıza Doğrul's *Kanlı Gümlek*, the events that are shown as the beginning of the dissent in Islamic history are novelised.
- In his novel, Ömer Rıza seeks to substantiate his assertions by citing historical sources.
- It is evident from the novel that the events which led to the discord between Muslims were orchestrated by ‘Abd Allāh b. Saba’.
- The section of *Kanlı Gümlek* which details the amorous relationship between Leyla and Mehmed bears a striking resemblance to the corresponding passage in Corci Zeydān's novel *Kureyş Bakiresi*.
- The purpose behind the composition of *Kanlı Gümlek* by Ömer Rıza Doğrul was to protect the Companions.

Citation

Özen, Tuğba. “Between History and Fiction: Ömer Rıza Doğrul's Kanlı Gümlek Novel”. *Tetkik* 8 (September 2025), 305-330. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1645088>

Article Information

Date of submission	22 February 2025
Date of acceptance	17 September 2025
Date of publication	30 September 2025
Reviewers	Two Internal - Two External
Review	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	tetkik@okuokut.org
S. Development Goals	-
License	CC BY-NC 4.0

Giriş

Batı edebiyatındaki ilk örnekleri Walter Scott tarafından verilen tarihî romanlar, Fransız ihtilali sonrasında gelişen milliyetçilik akımının ve dönemin modası olan romantizmin tesirlerini taşır.¹ Tarihî romanın öncüsü kabul edilen Scott'un ilkeleri 19. ve 20. yüzyılda pek çok tarihî roman yazarı tarafından benimsenmiştir. Buna göre en az iki üç kuşak önceki hadiselerin konu edilmesi, tarihsel olayların sıradan kişilerin gözünden anlatılması tarihî romanı, konusunu tarihten alan diğer anlatılardan ayırır. Scott, romanlarında tarihî gerçekliğin ana dokusunu değiştirmeden kurmaca bir hikâye yerleştirerek olayları sıradan insanların bakışıyla yansıtır.² Bu roman anlayışı klasik tarihî roman olarak değerlendirilmektedir. 1980 sonrasında değişen tarih anlayışı tarihî romana da sirayet etmiştir. Yeni Tarihselelilik Kuramı ve postmodern tarih romanları kurmaca ve gerçeklik kavramlarına başka boyutlar eklemiştir.³

Türk edebiyatında destan ve menkıbeler, 19. yüzyılda yerini önce Batı edebiyatından yapılan tarihî roman çevirilerine, ardından Osmanlı Devleti'nin daha ziyade muzaffer zamanlarının anlatıldığı tarihî romanlara bırakmıştır. Türk edebiyatında tarihî romanların miladı olarak, Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeniçeriler* (1872), *Süleyman Muslî*, (1877) ve Namık Kemal'in *Cezmi* (1880) adlı eserleri kabul edilir. Servet-i Fünûn yazarlarının bireysel konulara yönelmesiyle sekteye uğrayan tarihî roman yazıcılığı, Millî Edebiyat döneminde milliyetçilik akımının tesiriyle Türk tarihini anlatan hikâyelerle gündeme gelir.⁴ Sadık Tural, tarihî romanın gelişiminden söz ederken Ömer Seyfeddin'in ve Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in bu dönemde Türkçülük akımı tesiriyle yazdıkları hikâyeleri bir merhale olarak kabul eder.⁵ Cumhuriyet döneminde (1923-1960) tarihî romanlar yeniden revaç bulmuştur. 1960 sonrasında ideolojik tarih anlayışı kendisini gösterirken, 1980 sonrasında Türk romanında postmodern etkiler görülür.⁶

Cumhuriyet döneminde (1923-1960) tarihî romanların önceki dönemlere göre arttığını belirten Sıdika Dilek Yalçın, bu romanları ele aldıkları tarihler itibarıyla şöyle sınıflandırır: Millî Mücadele dönemini anlatanlar, Türk tarih tezi doğrultusunda İslam öncesi Türk tarihini konu edinenler, Osmanlı dönemi ve İslam tarihi üzerinde yoğunlaşanlar. Yalçın, Osmanlı dönemi ve İslam tarihi hakkında popüler tarih romanı yazarlara örnek olarak; Ahmet Cemil Akıncı, Sermet Muhtar Alus, Ahmet Refik Altınay, Yusuf Ziya Bahadın, Yavuz Bahadıroğlu, Barbaros Baykara, Yılmaz Boyunağa, Bekir Büyükarkın, Saadettin Çulcu, Zuhuri Danışman, Cavit Esen, Kadircan Kaflı, Reşat Ekrem Koçu, Muharrem Zeki Korgunal, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Oğuz Özdeş, Murat Sertoğlu, Sevdâ Sezer, Ziya Şakir, Enver Behnan Şapolyo, M. Turan Tan, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Feridun Fazıl Tülbentçi, Ragıp Şevki Yeşim, Selami Münir Yurdatap isimlerini verir. Bu romancıların ortak özellikleri, sürükleyici bir anlatımla yazdıkları tarihî hadiseleri, gazete tefrikalarında yayımlamak suretiyle popüler tarihî roman türünün yaygınlaşmasını sağlamalarıdır.⁷

¹ Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman* (İstanbul: Kesit, 2016), 11-19.

² Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine* (Ankara: Akçağ, 2004), 14-24.

³ Sıdika Dilek Yalçın, *Yeni Tarihselelilik Kuramı* (İstanbul: Hiper, 2021), 26-59.

⁴ Yalçın, *Yeni Tarihselelilik Kuramı*, 64- 67.

⁵ Sadık Tural, "Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları", *Zamanın Elinden Tutmak* (Ankara: Yeni Avrasya, 2003), 218-219.

⁶ Yalçın, *Yeni Tarihselelilik Kuramı*, 68-85.

⁷ Yalçın, *Yeni Tarihselelilik Kuramı*, 68-71.

Cumhuriyet döneminde (1923-1960) gazetelerde tarihî roman tefrikaları yayımlayan bir başka isim Ömer Rıza Doğrul'dur. Müellif, gazeteci, mütercim, milletvekili kimlikleriyle tanınan Ömer Rıza Doğrul'un (1893-1952) *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri*, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf* gibi telif eserlerinin yanı sıra *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet (Sîretü'n-nebî)* başta olmak üzere pek çok tercüme eseri bulunmaktadır. Doğrul, ayrıca *Hazret-i Râbiatü'l-Adeviyye ve Ekber: Bir Türk Dâhisi* gibi biyografiler kaleme almıştır. *Tasvîr-i Efkar*, *Tevhîd-i Efkar*, *Vakit*, *Cumhuriyet*, *Sebîlürreşâd*, *Selâmet Mecmuası* gibi gazete ve dergilerde dinî konularda yazan Ömer Rıza'nın süreli yayın sütunlarında tarihî ve edebî nitelikli yazıları da mevcuttur.⁸

Ömer Rıza, *Vakit* gazetesinde tarihî romanlar tefrika etmiştir. *Kanlı Gömlek* 6 Temmuz 1928 (3769)- 24 Temmuz 1928 (3787) 17 tefrika, *Cennet Fedâyileri*⁹ 3 Nisan 1930 (4395)- 7 Eylül 1930 (4549) 131 tefrika, *Kızıl Gömlek* 8 Eylül 1930 (4550)- 18 Şubat 1931 (4711) 146 tefrika, *Kurt, Kuzu, Kartal Kavgası* 28 Mayıs 1933 (5524)- 17 Temmuz 1933 (5574) 49 tefrika olarak yayımlanmıştır.¹⁰ Bu tefrikalar içerisinde *Kızıl Gömlek* ve *Cennet Fedaileri*, yazar tarafından daha sonra *Kanlı Gömlek*¹¹ ve *Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller*¹² adlarıyla kitaplaştırılmıştır. Ayrıca yazarın ölümünün ardından yayımlanan *İlâhî Bir Müjde* isimli bir romanı daha bulunmaktadır.¹³

Çalışmamızın konusu olan *Kanlı Gömlek* romanının kitap olarak ilk baskısı 1944 yılında yapılmıştır. *Kanlı Gömlek*, adını Hz. Osman şehit edildiğinde üzerinde bulunan ve eşi Naile Hanım tarafından Muaviye'ye gönderilen gömlektir. Romanda; Hz. Osman'ın şehit edilmesine gerekçe gösterilen hadiseler, Hz. Osman'ın şehit edilişi, Hz. Ali'nin hilafeti, Cemal Vak'ası, Hz. Ali ve Muaviye mücadelesi, Sıffin Savaşı, Hâricîlerin ortaya çıkışı, Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Hz. Hasan'ın riyaseti ve riyasetten vazgeçiş tarih ile kurgunun iç içe geçtiği sahnelerle aktarılır. Romanda kurguyla tarihin birbirine karıştığı sahnelerin iki önemli aktörü vardır. Bunlardan ilki, hakkında yapılan araştırmaların bir "olgu" olduğunu gösterdiği Sebe oğludur. İkincisi ise kurgu karakter olarak bütün tarihî olaylara tanıklık eden Leyla'dır.

Kanlı Gömlek romanı Sâmi kalesi harabelerinde toplanan beş Yahudi'nin İsrailoğullarının akıbetini değiştirmek amacıyla yaptıkları planın anlatımıyla başlar. Reis olarak seçtikleri Sebe oğlunun önderliğinde toplanan bu beş Yahudi, Müslümanlığı kabul edip en halis Müslüman olarak görünmek, Kur'an'ı ezberlemek, İslamiyet'in esaslarını öğrenmek, gittikleri yerlerdeki hükümetin faaliyetlerini ve halkla ilişkisini takip etmek, halk ve eşrafın hükümete dair şikâyetlerini toplamak üzere anlaşılır. Bu plan doğrultusunda diğerleri Basra'ya, Kûfe'ye, Şam'a, Mısır'a giderken reisleri Sebe oğlu Medine'ye gider.¹⁴ "Gizli bir teşekkül"ün ilk üyeleri olarak romanda anılan bu grubun

⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/489-492.

⁹ Romanın tefrikasında *Cennet Fedâyileri* başlığı kullanılmıştır.

¹⁰ Ömer Faruk Yücel, *Türk Matbuatında Vakit Gazetesi* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 242-245.

¹¹ Ömer Rıza Doğrul, *Kanlı Gömlek* (İstanbul: İlmî Eserler Kütüphanesi Neşriyatı, 1944).

¹² Ömer Rıza Doğrul, *Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* (İstanbul: Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1944).

¹³ Ömer Rıza Doğrul, *İlâhî Bir Müjde* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952).

¹⁴ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 7-10.

amacı Müslümanlar arasında fesat çıkararak İslamiyet'in yayılmasını engellemektir. Ancak bu planı duyarak mani olmak isteyen biri bulunmaktadır. Leyla'nın annesi Esmâ ve baba olarak bildiği Yezid, Mısır'dan Medine'ye giderken Sebe oğlu ve arkadaşlarını toplantı yaptığı mağarada kalırlar. Bütün planı duyan Esmâ, öğrendiklerini Hz. Ali'ye anlatmak için bir an evvel Medine'ye ulaşmak ister ancak ömrü vefa etmez. Romana annesinin Hz. Ali'ye ulaşma çabalarıyla dâhil olan Leyla, bütün tarihî hadiseler de bir şekilde müdahil olur. Romanda Mehmed, Mervan, Hz. Hasan gibi tarihî kişiliklerin; Basra emirlerinden Said gibi bir kurmaca karakterin âşık olduğu Leyla, güzelliği ve cesaretiyle övülür. Leyla; annesinin Hz. Ali'ye ulaşma çabası ve Mehmed'e duyduğu aşk sebebiyle Hz. Ali cephesindeki olaylara, baba bildiği Yezid'in Emevî olması ve Mervan'ın kendisine olan ilgisi sebebiyle Hz. Osman cephesinde yaşananlara, Mehmed'in onu ablası Hz. Ayşe'ye göndermesiyle de onun tarafındaki gelişmelere vâkıftır. Ayrıca gerçek babasını öğrenmek üzere Şam, Kudüs ve Hatay gibi merkezlere seyahatler yapan Leyla, muhabere ve mütarekelere tanıklık eder. Romanda Müslümanlar arasında fitne çıkaran Sebe oğlu, Hz. Osman'ın katli, Hz. Ali'nin halife seçilmesi, Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı, Hakem olayı, Hâricîlerin ortaya çıkışı ve Hz. Ali'nin öldürülmesinde “gizli bir el” olarak hadiselerle yön verir. Leyla'nın da şahit olduğu bu hadiselerin sonuncusu Mısır'a vali olarak atanan Mehmed'in öldürülmesidir. Roman Mehmed'in ölümü ardından Leyla'nın, Muaviye'ye karşı savaşan Kays'ın ordusuna katılarak ölmesiyle son bulur.

Kanlı Gümlek romanı üç mesele üzerinden ilerler. Bunlardan ilki, tarihî kaynaklara dayandırılmak suretiyle, Hz. Osman hakkında eleştirilerden Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar yaşananların neden-sonuç ilişkisiyle aktarılmasıdır. Bu husus tarihî romanın tarih kısmıyla alakalıdır. İkincisi, İslam tarihinin söz konusu dönemindeki fitnelerin kaynağında, “gizli bir teşekkül” kuran Sebe oğlunun bulunduğunu kanıtlanma gayretidir. Burada gerçekten yaşayıp yaşamadığı araştırmacılar tarafından sorgulanan Abdullah b. Sebe üzerinden roman kurgusunun seyrine tanıklık edilir. Üçüncü mesele ise doğrudan tarihî romanın kurmaca kısmıyla ilgilidir. Bütün hadiselerin merkezinde yer alarak olaylara şahit olan, tarihî kişileri kendisine âşık eden Leyla'nın hikâyesi burada devreye girer. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, *Kanlı Gümlek* romanındaki Leyla'nın tahkiyesi, Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* (Azrâu Kureyş) romanındaki Esmâ'nın sergüzeştidir. Çalışmamızda romanın muhtevasını teşkil eden bu üç husus üç ayrı bölümde irdelenecektir.

Çalışmanın amacı Türk Edebiyatında İslam tarihini konu edinen romanlardan biri olan Ömer Rıza Doğrul'un *Kanlı Gümlek* romanını yukarıda anılan muhteva kapsamında incelemektir. Birinci bölümde tarihî romanın tarihle olan bağına açıklamak amacıyla romanda başvuru ve dipnotla verilen kaynakların kullanımı değerlendirilecektir. İkinci bölümde romanda, kurgu içerisinde kurgu kullanımını örneklediren, Abdullah b. Sebe hakkındaki değerlendirmeler tarihî kaynaklarla kıyaslanarak irdelenecektir. Üçüncü başlıkta ise *Kanlı Gümlek* romanı, kurmaca aşkın anlatıldığı kısımda benzerlikler barındırdığını tespit ettiğimiz Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla mukayese edilecektir. Böylece Ömer Rıza Doğrul'un *Kanlı Gümlek* romanı tahlil edilmek suretiyle Türk edebiyatında İslam tarihini anlatan romanlara ve bu romanlardaki Arap edebiyatı etkisine dikkat çekmek hedeflenmektedir.

1. Romanla Tarihin Kesişimi: Tarihî Romanda Kaynak Kullanımı

Hülya Argunşah tarihî romanda gerçeklik hususunda, “Tarihçi geçmişî kurmakta, tarihî roman yazarı ise tarihçinin kurguladıklarını yeniden yorumlamakta, yani ikinci bir kurgulamayı gerçekleştirmektedir. İkisi arasındaki fark, kurmacaya olan yaklaşımdır.”¹⁵ der. Ömer Rıza Doğrul, *Kanlı Gömlek* romanının son sözünde tarihî roman yazma gerekçesini ve eserinin tarihle kurmaca arasındaki konumunu şu cümlelerle açıklar:

“İslam tarihinin en mühim hadiselerinden birini aydınlatmak içi yazılan bu eser, ana kaynakların kaydettiği tarihî vakalara tam sadakat dairesinde hazırlanmış, yalnız eserin yazılışında; bu vakaları mümkün mertebe canlandırmak için vakaları hareketlendirmek, vakaların şahıslarını ve kahramanlarını konuşturmak gibi bir yol tutturulmuştur. Bu yolu tutmaktan maksat, en müşkül tarihî vakaların kolaylıkla anlaşılmasını temin etmektir. Fakat bu eserdeki muhaverelerin çoğu da eldeki tarih kitaplarından nakl olunmuş, icabında bunların nereden alınmış olduğu da gösterilmiştir. Bu yüzden halkın tarihi severek, merak ederek okuması ve anlaması için gözetilen gayenin gerçekleşmiş olmasını umuyoruz.”¹⁶

Yukarıdaki ifadede yer alan “ana kaynakların kaydettiği tarihî vakalara tam sadakat” ve “tarih kitaplarından nakil” ibaresi bu roman için önem arz eder. Zira Doğrul, romanını tarihin sınırlarında tutmak amacıyla tarihî kaynaklara müracaat eder. Esasen “Tarihî romanda tarihî bilgi ve belgelerden yararlanılmalı, gerçeklik çarpıtılmamalı; fakat metnin bir kurgu olduğu ve yazarının hayal dünyasıyla şekillendiği göz ardı edilmemelidir.”¹⁷ Ömer Rıza, *Kanlı Gömlek*’te çeşitli kaynaklara yaptığı iktibaslarla tarihî romanın tarih kısmını beslemiş, kurmaca kişilerle de roman örgüsünü kurgulamıştır. *Kanlı Gömlek* romanında kurgu ile gerçeğin kesişimi çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Bunlardan ilki kitaplara verilen referanslardır. Kendisi de tarih kitabı mütercimi olan Doğrul, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerini ele alan romanında İslam tarihinde fitneye sebebiyet veren hadiseleri anlatmak için tarihî kaynaklara müracaat eder. Bunu yaparken zaman zaman söz konusu kaynaklara dair yorumlarını da metne ekler.

Kanlı Gömlek’te kaynaklara yapılan atıflar iki türdür. Bunların ekserisi dipnotla verilen kaynaklar olmakla birlikte zaman zaman roman içinde de bazı tarihçi, şarkiyatçı, âlim isimlerin görüşleri zikredilir. Dipnotla verilen kaynaklar; dipnotta yer alan ibare, hangi konu hakkında atıf yapıldığı, romandaki sayfa numarası bilgilerini içerecek şekilde ek-1’de gösterilmiştir. Romanda dipnotla atıf yapılan kaynaklar; İbnü’l-Esîr, İbn Teymiye, İbn Haldûn, Taberî, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî, Buhârî, İbn Ebü’l-Hadîd ve Ömer Rıza’nın kendisidir. *Kanlı Gömlek*’te tarihî kaynaklara atıf yapılırken tek bir yöntem takip edilmemiştir. Bazı kitaplara cilt ve sayfa numarası bilgisiyle atıfta bulunulurken bazılarında sadece yazarın yahut eserin ismi verilerek geçilmiştir. Romanda Buhârî, Müslim ve Tirmizî sadece dipnottaki isimleriyle karşımıza çıkar; onların hangi kitaplarına referans verildiği belirtilmez. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* adlı eserine kimi zaman “İmam Ahmed”, “İbni Hanbel”, İmam İbni Hanbel” şeklinde dipnotlar verilir. Hz. Osman’la ilgili kısımların

¹⁵ Argunşah, *Tarih ve Roman*, 91.

¹⁶ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 364.

¹⁷ Afet Doğan, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman (2000 ve Sonrası)* (Ardahan: Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 15.

anlatıldığı dört yerde Hz. Osman'ı savunan görüşleriyle bilinen İbn Teymiye'ye¹⁸ atıf yapılır. Bunlardan birinde İbn Teymiye'nin eserinin adı *Mihâsü's-Sünne* olarak geçer. Ancak Takiyüddin İbn Teymiyye'nin bu isimde bir eseri yoktur, söz konusu eserinin adı *Minhâcü's-sünne* olmalıdır.¹⁹

Romanda Sünnî bakış açısı ağırlıkta olmakla beraber diğer mezheplere karşı mutedil bir üslup tercih edilmiştir. Bu husus Hz. Osman'ın evi muhasara altındayken Hz. Ali ve oğlu Hz. Hasan arasında geçen konuşmalar için gulât-ı Şâ'dan olduğu düşünülen İbn Ebü'l-Hadîd'in²⁰ *Nehcü'l-Belâğa Şerhi*'ne yapılan atıftan da anlaşılabilir. Romanda iki yerde “İbni Haldûn tarihi” ve “İbni Haldûn” dipnotuna rastlanır. Ancak İbn Haldûn'un tarih isimli kitabı yoktur. Ömer Rıza'nın burada kastettiği kitap İbn Haldûn'un Mukaddime'sinin de içinde bulunduğu *el-İber* olmalıdır.²¹

Kanlı Gömlek'te beş yerde Taberî Tarihi'ne atıf vardır. Taberî'ye yapılan ilk iktibasa, “Bizim me'hazimiz olan, Taberî Tarihi müsteşriklerden De Gojen'in riyaset-i tahririyesi altında Avrupa'da basılan Arapça nüshadır.” açıklaması eklenmiştir.²² Ömer Rıza'nın, özellikle “gizli teşekküller” vurgusunu kuvvetlendirmek için, kaynak gösterdiği Taberî'nin tarihçilik anlayışı bakımından nakilci-rivayetçi tarih geleneğinin öncülerinden olduğu unutulmamalıdır.²³

Kanlı Gömlek'te hem dipnotlarla hem metin içerisinde en çok anılan kaynak İbnü'l-Esîr tarihidir. Romanda dipnotlarda on dokuz yerde adı geçen İbnü'l-Esîr'in alıntı yapılan eseri *el-Kâmil fi't-Târih*'idir. İbnü'l-Esîr'in her iddiayı doğru kabul etmemesi ve rivayetlere temkinli yaklaşması nedeniyle *el-Kâmil fi't-Târih* isimli kitabı, önemli bir referans olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Bu atıflara bakıldığında daha ziyade üzerinde itilaf olan hususları anlatmak üzere kaynaklara müracaat edildiği görülür. Ömer Rıza'nın iktibaslarının bir sebebi de olaylarda rolü olan bazı sahabeleri koruyarak bütün karışıklıkların “gizli bir cemiyet” tarafından tertip edildiğini ispatlamaktır.

Kanlı Gömlek romanına göre Müslümanlar arasında fitneye sebebiyet veren durumların başında, halife seçiminden itibaren Hz. Osman hakkında çıkarılan dedikodular gelir. *Hazır Osman ve Hilafeti* başlıklı doktora tezinde Murat Akarsu, “Hz. Osman'ın Öldürülmesini Hazırlayan Sebepleri” ekonomik ve siyasî nedenler olarak ayırdıktan sonra siyasî nedenleri, “Sosyal ve Dinî Uygulamalar ile Bazı Yenilikler, Yönetim Muhaliflerine Karşı Yapılan Uygulamalar, Kabileler Arası Çekişmeler, Gizli El ve Abdullah b. Sebe ilgili Rivayetlerin Tahlili, Emevî Ailesine Tanınan İmtiyazlar ve Emevî Valilerinin Uygulamaları” başlıkları altında incelemiştir.²⁵ *Kanlı Gömlek* romanında bütün bu başlıklara değinilmekle birlikte

¹⁸ Murat Akarsu, *Hazır Osman ve Hilafeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 200.

¹⁹ Salih Sabri Yavuz, “Minhâcü's-sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/110-111.

²⁰ Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Ebü'l-Hadîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/464.

²¹ Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/542.

²² Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 18.

²³ Hasan Aydın, “İslam Ortaçağında Nakilci ve Akılcı Tarih Anlayışları: Taberî ve İbn Haldûn Örneği”, *Tarihyazımı* 1/1 (2019), 31.

²⁴ Mustafa Özkan, “İbnü'l-Esir el-Cezeri'de Tarih Metodolojisi”, *Uluslararası Bilim ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul, 2012), 43-46.

²⁵ Akarsu, *Hazır Osman ve Hilafeti*, 158-216.

buradaki bazı maddeler için kaynaklara atıf yapılmıştır. Dinî uygulamada bir yenilik olarak addedilen Hz. Osman'ın hac esnasında Sinâ'da dört rekât namaz kılması, İbni Hanbel'e atıf yapılarak Mekke'de evi olmasıyla açıklanır.²⁶ Akarsu'nun tezinde "Yönetim Muhaliflerine Karşı Yapılan Uygulamalar" arasında anılan Hz. Osman'ın Ebû Zer el-Gıfârî ve Ammâr b. Yâsir'e kötü davrandığı iddiası romanda işlenirken bu kişilerin Sebe oğluyla iletişim kurduğu kaynaklara atıflarla açıklanır. Yazar "Büyük müverrih Taberî"ye²⁷ atıfla Ammâr b. Yâsir'in Abdullah b. Sebe'nin tesirinde kaldığını, İbnü'l-Esîr'e atıfla Ebû Zer'in Sebe oğluyla karşılaştığı ispatlamaya çalışır.²⁸ Bu husus yukarıdaki maddelerden "Gizli El ve Abdullah b. Sebe ilgili Rivayetlerin Tahlili" başlığıyla birlikte düşünülmelidir. Romanda Hz. Osman'ın akrabalarını vali tayin etmesi, memuriyet vermesi hakkındaki eleştirilere karşılık, söz konusu kişilerin Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde çeşitli vazifelere getirildiği *Sadr-ı İslam* kaynak gösterilerek açıklanır. Hz. Osman'ın devlet hazinesini suistimal ettiğine dair suçlamalara ise Taberî ve İbn Teymiye'den atıfla cevap verilir. Buna göre Hz. Osman'ın ashabın en zengini olduğu ve servetini Müslümanların faydasına harcamaktan çekinmediği belirtilir.²⁹

Kanlı Gömlek'te, Hz. Osman'ın ölümünde sahabenin dahil olmadığını vurgulamak için iktibaslar yapılır. Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın susuz bırakılması karşısında gösterdiği tepkinin³⁰ yanı sıra, Hz. Ali, Talha ve Zübeyir'in çocuklarını Hz. Osman'ı korumak üzere göndermesi³¹ İbnü'l-Esîr'e yapılan atıflarla aktarılır. İbnü'l-Esîr'e atıf yapılarak, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ilgisi olmadığı ispatlanmak istenen bir diğer kişi Hz. Ayşe'dir. Buna göre Hz. Ayşe hacca gitmeden önce Hz. Osman muhalifi ve Hz. Ali destekçisi olan kardeşi Mehmed'i yanına çağırarak halifeye bir kötülük etmemesi için yemin ettirmiştir. Ömer Rıza, bahsi geçen meseleye yönelik romanında, bir tarih kaynağı sunar gibi şu bilgiyi verir: "Mehmed'in, Hz. Ayşe'nin yanında ettiği bu yemini İbnü'l-Esîr, tarihinin 3. cildinin 73. sayfasında aynen kaydeder. Hz. Ayşe'nin, Hz. Osman'a düşman olmadığını gösteren bu önemli kanıt çok dikkat çekicidir."³²

Hz. Ali ve Hz. Ayşe'nin Hz. Osman'la sorunlarının olmadığını kaynaklarla açıklayan Ömer Rıza, ikisi arasında bir ihtilaf bulunmadığını kanıtlamak için romanına deliller ekler. Yazar, Hz. Ali ve Hz. Ayşe arasındaki dargınlığa dair dedikoduların, sahabeyi karşı karşıya getiren Cemel Vak'asının bir sebebi olarak algılanmasına engel olmak adına Tirmizî'ye, İbn Hanbel'e ve kendi hazırladığı "Hazret-i Ayşe" kitabına atıf yapar. Böylece romanda, devrin en mühim simalarından olduğu ifade edilen, Ümmü'l-Fazl Lübabe'nin ağzından Hz. Ayşe'nin Hz. Ali'yi onurlandırdığından söz edilir.³³ *Kanlı Gömlek*'te Hz. Osman'ın katillerinin yakalanması için ayaklanan Hz. Ayşe cephesinde birleşen Talha ve Zübeyr'in, kendi nefisleri yahut siyasî çıkarları doğrultusunda değil "içtihat meselesi" uğruna hareket ettiklerine de İbnü'l-Esîr kaynak gösterilir.³⁴

²⁶ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 38.

²⁷ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 18-19.

²⁸ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 32.

²⁹ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 29-30.

³⁰ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 113.

³¹ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 122.

³² Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 112.

³³ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 171.

³⁴ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 225.

Kanlı Gömlek'te iktibasların yanı sıra romanın akışı içerisinde kaynakların görüşleri de aktarılır. Bunlarda biri Cemal Vak'ası hakkındadır: “İbnü'l-Esr bu muharebenin şiddetini şu sözlerle anlatıyor: 'Bu vakadan evvel veya sonra hiçbir vakada kolların ve ayakların bu kadar kesildiği görülmemiştir.'”³⁵ Bir başka husus ise Hakem Olayı hakkındadır. Sıffin Savaşında savaşıma ara veren taraflar hakeme müracaat ederler. Hz. Ali'yi Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Muaviye'yi Amr b. Âs hakem olarak temsil eder.³⁶ Eski tarih kitaplarında Eş'arî'nin basiretsiz Amr b. Âs'ın hilekâr addedilmesine karşı çıkan Ömer Rıza, “Profesör Thatcher”ın farklı düşündüğünü kaydeder.³⁷ Ömer Rıza burada da sahabeye karşı korumacı tavrını sürdürür. Doğrul'un Şarkiyatçılara başvurduğu bir başka husus Muaviye'nin hasımlarını yok etmek için zehir kullandığı iddiasıdır. Romanda, “Meşhur doğubilimci Lammens, Muaviye'nin zehir gibi çirkin ve müthiş bir vasıtayı kullanan bir adam olmadığını ispat etmek için çok kuvvetli tarihî deliller gösterir.”³⁸ ifadelerine yer verilir. Doğrul'un atıf yaptığı bu isim Belçikalı şarkiyatçı Henri Lammens (1862-1937)'dir. Ancak Arap tarihi, Hz. Muhammed'in hayatı ve ilk Emevî halifeleri hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Lammens, hadisler hakkındaki iddiaları sebebiyle şüpheyile yaklaşılacak bir kaynaktır.³⁹ Bu kaynakların kullanımı, Ömer Rıza'nın tarihî hadiseler hakkında kendi görüşlerini desteklemek amacıyla referans verdiğini düşündürmektedir. Ayrıca söz konusu kaynaklara akademik bir metin titizliğinde dipnot verilmemiş, eser adı gibi hatalar yapılmış yahut kaynakların tam künyesi belirtilmemiştir. Bu da Doğrul'un kaynakları fikirlerine destek bulmak adına kullandığı görüşünü desteklemektedir.

Romanda, tarihî şahsiyetlerin siyasî yahut şahsî istekleri doğrultusunda değil mevcut şartların gereğince hareket ettikleri savunulur. Sahabenin önde gelenleri arasında bir husumetin değil fikir ayrılıklarının olduğu çeşitli kaynaklara atıflarla açıklanır. Ömer Rıza'nın tarihî kaynaklara dipnot verdiği kısımlarda daha ziyade İslâm tarihinin tartışmalı mevzularına açıklık getirmek yahut çeşitli dedikoduları bertaraf etmek amaçlanmıştır. *Kanlı Gömlek*'te tarihin etkisinden yararlanan bir başka husus İslâm tarihinin “ilk gizli teşekkülü” olduğu belirtilen Sebe oğlunun, ümmet arasına ektiği nifak tohumlarını göstermek içindir.

2. İslâm Tarihinin “İlk Gizli Teşekkülü”: Sebe Oğlunun Faaliyetleri

Ömer Rıza Doğrul, İslâm tarihindeki ilk fitne olarak değerlendirdiği Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesinde “gizli teşekküllerin” tesirini roman boyunca irdeler. Doğrul, romanın son sözünde “Bu eserin en belli başlı hedefi, İslâm tarihindeki teşekkül eden ilk gizli ve yıkıcı cemiyetin iç ve dış yüzünü; neler yaptığını, ne fesatlar çevirdiğini, ne cinayetler irtikâp ettiğini göstermektir.” der.⁴⁰ Tarih kitaplarının söz konusu meseleyi bir bütün olarak ele almadığını belirten Doğrul, *Kanlı Gömlek* romanında bütün hadiselerin birbirine bağlandığını ve böylece “gizli ve fesatçı teşekkülün” mahiyetinin meydana çıktığını ifade eder.⁴¹ *Kanlı Gömlek*'in tarihî roman sıfatını haiz oluşu yalnızca tarihî olayları kurgu ile anlatmasından ileri gelmez. Ayrıca Ömer Rıza romanını, İslâm tarihinde gerçekliği tartışmalı bir kişilik olan Abdullah b. Sebe -

³⁵ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 313.

³⁶ İlyas Üzümlü, “Sıffin Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108-109.

³⁷ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 316.

³⁸ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 325.

³⁹ Ahmet Kavas, “Lammens, Henri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/98.

⁴⁰ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 364.

⁴¹ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 364.

romandaki adıyla Sebe oğlu- üzerine bina etmiştir. Bu bakımdan onun romandaki faaliyetlerine geçmeden önce tanıtımını yapmak gerekir.

Şîî mezhebinin Sebeiyye kolunun kurucusu kabul edilen Abdullah b. Sebe hakkında Taberî'nin naklettiği rivayetler, hadis uyduran ve rivayetlerine itibar edilmeyen biri olarak anlatılan Seyf b. Ömer'e dayanır.⁴² Annesinin San'alı (Yemenli), siyahî bir Yahudi olduğu ifade edilen Abdullah b. Sebe'nin Hz. Osman döneminde İslamiyet'i kabul ettiği; Hicaz'dan başlayarak Basra, Kûfe, Dımaşk ve Mısır'da fitne faaliyetlerinde bulunduğu ve Hz. Osman'ın öldürülmesinde etkin rol üstlendiği düşünülmektedir.⁴³ Sıddık Korkmaz, İbn Sebe hakkındaki çalışmasında, Abdullah b. Sebe'nin Yemenli Yahudi olduğu için Hz. Osman'ın öldürülmesini planlandığı iddiasını çelişkili bularak, Hz. Osman dönemindeki "siyasî yanlışların daha sonra Sebeiyye fırkası kurgusuyla örtülmeye çalışıldığını" söyler.⁴⁴ Buna göre Hz. Ali'nin hilafeti kabulü, Hz. Ali ile Muaviye çekişmeleri ve Cemel Vak'ası Sebeiyye'yle ilişkili görülerek; Hz. Ali ve Muaviye rekabeti örtbas edilmiş ve Hz. Ayşe'nin başlattığı ayaklanmaya meşruiyet kazandırılmıştır. Bahsi geçen düşünceye göre, İslam tarihinde tefrikaya sebebiyet veren hadiseler Sebeiyye'ye nispet edilmek suretiyle, mesuliyet üzerlerinden alınarak sahabe korunmuş olur.⁴⁵ Adem Apak'ın Taha Hüseyin'den çevirdiği makalede, Sıffin Savaşı'nda Abdullah b. Sebe'nin rolü hakkında bilgi bulunmaması, bu hususun "zorlama ve uydurma" olmasından kaynaklandığı görüşü savunulur.⁴⁶

Abdullah b. Sebe'nin tarihî bir sima mı yoksa kurgu bir şahsiyet mi olduğu tartışmalı bir husustur. "Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü" başlıklı makalesinde İbn Sebe hakkındaki rivayetleri değerlendiren Mehmet Kubat, iki farklı görüşe yer verir. Abdullah b. Sebe'nin hayalî bir karakter, kurgu bir kişilik, bir vakıa olduğunu savunanlara göre; İslâm dünyasındaki bütün karışıklıkların kaynağında İbn Sebe'nin faaliyetlerini görmek, bütün sahabeyi bir Yahudi tarafından oyuna getirilmiş addetmektir. Ancak İbn Sebe'nin faaliyetlerinin tamamen görmezden gelinmesi, onun hakkında bilgi veren "tarih ve fırak" yazarlarının değerlendirmelerini yok saymak manasına gelir. Nitekim Abdullah b. Sebe'nin kendi gücü dâhilinde Müslümanlar arasında karışıklık çıkararak gayr-i Müslimlere yardımcı olduğunu düşünenler, bilhassa Hâricîlerin ortaya çıkışındaki rolüne işaret ederler.⁴⁷ Kubat'a göre, "Rasûlullah (s)'ın vefatından sonra İslâm dünyasında ortaya çıkan bütün fitnelerin ve problemlerin kaynağını, tamamıyla İbn Sebe'in faaliyetlerinde aramak, onun bütün olaylara sihirli bir el gibi müdahale eden bir efsane kahramanı olduğunu varsaymak, sathî ve mübalağalı bir değerlendirme"dir.⁴⁸ *Kanlı Gömlek* romanına bakıldığında Sebe oğlunun rolü tam yukarıda ifade edilen efsane kahramanı ve sihirli bir el benzetmeleriyle örtüşmektedir. Romanda söz konusu faaliyetleri kapsayacak şekilde "gizli teşekkül" ifadesinin kullanılmasına bu dikkatle bakılmalıdır.

⁴² Ethem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/133.

⁴³ Mahmut Kerpetin, "Hz. Osman'a Muhalefette Abdullah b. Sebe ve Faaliyetleri", *Hazreti Osman*, ed. Ali Aksu, (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020), 235.

⁴⁴ Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma, 2005), 44-49.

⁴⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 56-61.

⁴⁶ Tâhâ Hüseyin, "Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Değerlendirme", çev. Adem Apak, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (1994), 421-422.

⁴⁷ Mehmet Kubat, "Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2006), 140-143.

⁴⁸ Kubat, "Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", 143

Kanlı Gümlek, annesi siyahî bir cariyeye olduğu için arkadaşları arasındaki lakabı “kara karının oğlu” olan Sebe oğlu⁴⁹ önderliğinde toplanan beş Yahudi’nin, Müslümanlar arasına fitne düşürerek Yemen’in İslamlaşmasını engellemek amacıyla yaptıkları planla başlar. Buna göre Hicaz’ın İslamlaşmasıyla zor duruma düşen İsrailoğulları, aynı akıbetin Yemen’de de başlarına gelmesinden korkmaktadır.⁵⁰ Sebe oğlu, İslâm devletinde fitne çıkarmak amacıyla arkadaşlarını Basra, Kûfe, Şam ve Mısır gibi merkezlere gönderir. Kendisi de Medine’ye giderek İslâmiyet’i kabul etmiş gibi davranır; mescitten çıkmaz, vaktini namazla geçirerek peygamber ashabıyla birlikte olur.⁵¹ Ashap hakkında bilgi edinirken, istismar edebileceği hususları da araştıran “San’alı Yahudi yani Abdullah ibni Sebe, aleyhte söylenecek bütün sözlerin, aleyhte ileri sürülecek bütün töhmetlerin listesini yapmıştı[r].”⁵² Sebe oğlu; Hz. Ali’nin hilafete adaylığı, Emevîlik-Haşimîlik cereyanı, Mekke-Medine rekabeti, Hz. Osman yönetimine dair eleştiriler üzerine fesatlar tertip eder. Sebe oğlu; Basra, Kûfe, Şam ve Mısır’daki arkadaşlarına tek tek giderek hükümet aleyhinde telkinler yapacak “gizli bir cemiyet” kurar ve bu şehirlerde anarşik bir ortam olduğu intibası uyandırır.⁵³ *Kanlı Gümlek*’te Hz. Osman hakkında çıkarılan bütün dedikoduların bir sonucu olarak halifenin evinin ablukaya alınarak öldürülmesi Sebe oğlunun planının bir parçasıdır. Gezdiği merkezlerde edindiği adamları bu plan doğrultusunda kullanan Sebe oğlunun Hz. Osman’ın ölümünden sorumlu tutulan kişilerle görüşmeleri romanda ayrıntılarıyla işlenir.⁵⁴ Ancak Sıddık Korkmaz söz konusu hadisede Abdullah b. Sebe adının lider olarak geçmediğini, yalnızca Hz. Osman’a şikâyetlerini arz etmek üzere gelenler arasında isminin zikredildiğini belirtir.⁵⁵ Romana göre ise Sebe oğlu, Hz. Osman’ın ardından Müslümanlar arasında nifak çıkararak kendi dini olan Yahudiliğin zarar görmesini önler. Nitekim Hz. Osman şehit edilip ümmet çeşitli fırkalara ayrılınca beş kişilik ekipten biri, Sebe oğlu için şunları söyler:

“Sana nasıl teşekkür edeceğimizi, senin şanını yükseltmek için ne yapacağımızı bilmiyoruz. Hepimiz sana secde etsek yeridir. Sen ki tek başına dev kadar güçlü bir düşmanı yere serdin. Sen ki yalnız başına koca bir imparatorluğu tarumar ettin. Hepimiz senin kulun köleniz. Sen ne emredersen onu yaparız. Yahuva senden razı olsun. Sen zamanımızın Mesih’i ve bu milletin beklenen kurtararıcısısn.”⁵⁶

Romanda İslâm âlemindeki ilk nifakların kaynağı gösterilen Sebe oğlu, Hz. Osman cinayetinin Hz. Ali’nin teşvikiyle işlendiği dedikodusunu çıkarır, hilafeti istemeyen Hz. Ali’yi halifelğe mecbur bırakır.⁵⁷ Hz. Ali, Hz. Ayşe ve Muaviye arasında üç cephe oluşturarak yukarıda işaret edilen amacı doğrultusunda hareket eder.⁵⁸ Hz. Ali ve Hz. Ayşe arasındaki cephenin bir sonucu olan Cemel Vak’asında Sebe oğlu, yönlendirmeleriyle romanın merkezindedir. Buna göre Sebe oğlu, Hz. Ali ve Hz. Ayşe cephelerinin barışacaklarını öğrenince arkadaşlarıyla yeniden buluşur. Diğerlerinin gizlenme fikrine karşı çıkan Sebe oğlu:

⁴⁹ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 222.

⁵⁰ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 1-7.

⁵¹ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 7-16.

⁵² Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 27.

⁵³ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 7-16.

⁵⁴ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 107-120.

⁵⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 45.

⁵⁶ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 178-179.

⁵⁷ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 139-151.

⁵⁸ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 177-179.

“Bütün İsrailoğullarının mukadderatı bizim burada göstereceğimiz sebata bağlı.”⁵⁹ diyerek, yalnızca Yemendeki dindaşlarının değil bütün Yahudilerin tehlikede olduğunu bildirir.

Sebe oğlu, “içimizden çıkan bir adam” dediği Pavlos’un Hristiyanlığa putperestlik itikatlarını aşılmasıyla dinlerinin ortadan kalkmasına dair ilk tehlikeyi aştıklarını söyler. Müslümanları içten fethederek, yani birbirleriyle meşgul ederek, İslamiyet’i yaymaktan alıkoymaları gerektiğini savunan Sebe oğlu, “Biz yalnız Yemen’de kalan dindaşlarımız namına değil, bütün Yahudilik namına, bütün İsrailoğullarının hayatı namına hareket ediyoruz.” cümleleriyle asıl amacını ortaya koyar.⁶⁰

Kanlı Gümlek’te Sebe oğlunun gizli cemiyet tertibi romanın ilerleyen safhalarında ikinci bir “gizli teşekkül”e, ardından mezhepler üzerinden hizipleşmeye evrilir. Romanda “tarih kitaplarının Hâricîlerin başlangıcına” dair fazla bilgi vermediğinden yakınan Ömer Rıza, yine de hadiseyi Sebe oğluna bağlar.⁶¹ Yazar, “İslam tarihinde, ilk gizli teşekkülü vücuda getiren Sebe oğlunun bu ikinci gizli teşekkülü de hazırlamadığını ispat edecek bir şey yoktur.” demektedir.⁶² Romana göre İslam âlemini tefrikaya sürüklemeyi amaçlayan Sebe oğlu, Şîa’nın ortaya çıkışında söz sahibidir. Hz. Ali hakkındaki hedeflerini Müslüman gibi görünüp Medine’ye gittiğinde belirleyen Sebe oğlunun ilk hamlesi Hz. Osman’ı kötülemektir; ikinci hamlesi ise hatasız, masum ve kâmil insan olarak ilan ettiği Hz. Peygamber’in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali’yi övmektir. Bu amaç doğrultusunda bazı ayetlerde ve hadislerde kendisine işaret edildiğini söylediği Hz. Ali’ye çeşitli mucizeler atfeder.⁶³ Zira “Onun bütün hedefi açtığı cereyanı dinî bir mezhep hâlinde yaşatmaktır.”⁶⁴ “Her peygamberin bir veliahtı vardı[r], Hz. Ali’de Hz. Muhammed’in veliahtı[dır]”⁶⁵ düşüncesini yerleştirmek isteyen Sebe oğlu, bu görüşlerini bir adım ileri taşıyarak vasîlik anlayışına götürür. Şîa tarafından benimsenen bir tabir olan vasîlik, Hz. Ali ve onun soyundan gelen on iki imamın Hz. Muhammed’in vârisi olduğu inancıdır.⁶⁶ Şîa’ya göre vasîlik, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi yerine vekil bırakmasıyken Abdullah b. Sebe vasîlik görüşünü Yahudilikten almıştır; vasîlikle kastı peygamberlik mührüdür.⁶⁷ *Kanlı Gümlek*’te “İsa’nın geri döneceğini biliyorsunuz da Muhammed’in geri döneceğini bilmiyor musunuz?” diye soran Sebe oğlu, etrafında toplanan insanları Hz. Peygamberin vasiyetini gerçekleştirmek amacıyla ayaklanacaklarına inandırarak “tarihî bir maceraya” sürükler.⁶⁸

Kanlı Gümlek romanına göre Hz. Ali’yle karşılaşan Sebe oğlu, onun hayatını daha fazla istismar edemeyeceğini anladığında Hâricîlerle birleşerek Hz. Ali’ye suikast düzenler. Hz. Ali’yi ilahlaştırarak yeni bir cephe açmayı hedefleyen Sebe oğlu, İslam âlemine yayılan müritlerinin bu “gizli cemiyetin” faaliyetlerine devam edeceğini söyler.⁶⁹ Sebe oğlu, Hz. Ali’nin ölümünden sonra onun ölmeyip semaya çıktığı ve çok geçmeden geri dönüp

⁵⁹ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 229.

⁶⁰ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 231.

⁶¹ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 301-303.

⁶² Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 303.

⁶³ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 58-59.

⁶⁴ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 344.

⁶⁵ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 41.

⁶⁶ Mustafa Öz, “Vasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546.

⁶⁷ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 174-178.

⁶⁸ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 42-43.

⁶⁹ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 361.

dünyaya adalet dağıtacağı düşüncesini de eklemiştir.⁷⁰ Burada bahsi geçen Hz. Ali'nin Hz. İsa gibi göğe yükseldiği ve dünyaya geri döneceği düşüncesine rec'at denir. Rec'at fikrini ilk ortaya atan kişinin Abdullah b. Sebe olduğu düşünülmektedir.⁷¹ Sıddık Korkmaz'a göre Sebeyye'ye nispet edilen rec'at düşüncesinin Hz. Ali döneminde ortaya çıktığını söylemek doğru olmaz. Zira Şîa'nın bazı kollarının benimsediği rec'at, Muhammed b. Hanefiyye'yi imam ve mehdî kabul edenlerce ortaya atılan görüştür.⁷² Ancak Ömer Rıza, romanında Şîa'daki vasî ve rec'at düşüncelerini Sebe oğluna dayandırmaktadır.

Romanda bütün karışıklıkların arkasında Sebe oğlunun gösterilmesinin öncelikli nedeni, Doğrul'un alıntı yaptığı Taberî ve İbnü'l-Esîr'in bu meseleyi işlemesidir. Ardından Müslümanların başına gelen olumsuzlukları Yahudilere bağlama temayülü bir neden olarak sayılabilir. Burada hem romanın yazıldığı yıllara hem de Ömer Rıza'nın Yahudilik ve Siyonizm hakkındaki görüşlerine temas etmek gerekir. Kendi çıkardığı *Selamet* mecmuasında (1947-1948) kaleme aldığı Filistin hakkındaki yazılarında Doğrul, İsrail'in kuruluş aşamasında, Filistin'in Arap ve Yahudi yerleşimi olarak ikiye ayrılmasını Siyonizm'le açıklar. Yahudilik ve Siyonistliği ayrı konumlandıran Ömer Rıza, İslâm'ın üstünlüğüne ve tevhide vurgu yapar.⁷³

Kanlı Gümlek romanı için Sünnî bir bakış açısıyla yazılmıştır denilebilir. Zira yazarın Hz. Osman'a dair eleştirileri tarihî delillerle bertaraf etme gayreti bizi bu sonuca götürmektedir. Romanda hem Hz. Ali'nin hem Hz. Osman'ın yaptıkları siyasî şartlarla açıklanır, ikisine dair eleştirilere de cevaplar getirilir. Ömer Rıza bu romanda Sebeyye kurgusuna bağlı kalmakla bir bakıma iki mezhebi de korumuştur. Şîa'nın oluşumunda Sebe oğlunun rolünü anlatırken bunu İslâm dininde tefrika çıkarmak gayesine bağlamıştır. Bu tutum Sünnî tavrı aşikâr olan romanda iki mezhebi yaklaştırma gayretiyle açıklanabilir. Nitekim romanın yayımlanmasından sonraki yıllarda *Selamet* mecmuasındaki yazılarıyla “İslâm mezhepleri arasındaki ihtilaflardan kaynaklanan ayrılıkları kaldırmak, İslâm toplumunu birbirine yaklaştırmak ve müşterek bir kültürün sağladığı kardeşlik idealine bağlamak amacıyla”⁷⁴ Dârü't-Takrîb cemiyetine destek vermesi, Ömer Rıza'nın düşünce dünyasını ve *Kanlı Gümlek* romanındaki Sebe oğlu vurgusunu anlamak adına mühimdir.

3. Kurgusal Aşk ve Corcî Zeydân'ın Kureyş Bakiresi Romanı

Kanlı Gümlek romanının kurmaca kısmı, kurgusal bir aşkın anlatıldığı Leyla'nın hikâyesine dayanır. Burada anlatılan kurmaca unsurlar değerlendirildiğinde, *Kanlı Gümlek*'in Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla benzerlik taşıdığı görülür. Arap tarihî romanının kurucu isimlerinden sayılan Corcî Zeydân, yazdığı yirmi iki tarihî romanla Arap milletinin tarihini roman aracılığıyla aktarmayı amaçlamıştır.⁷⁵ Zeydân'ın 1899'da yayımlanan *Azrâ'u Kureyş* eseri Türkçeye Kureyş Bakiresi adıyla çevrilmiştir. 1944 yılında Selami Münir

⁷⁰ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 346-356.

⁷¹ İlyas Üzümlü, “Re'cat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/504.

⁷² Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 187-195.

⁷³ Rabia Banu Temur, *Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı ve Dış Politika Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 23-26.

⁷⁴ Süleyman Çam, “Selâmet ve Sebülürreşâd Dergileri Bağlamında Sünnî-Şîî Yakınlaşmasının (Tahrîbü'l-Mezâhib) Türk Basınına Yansımaları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 1077.

⁷⁵ Mürrüvvet Türken Çakır, “Corcî Zeydân'ın 'Kureyş Bakiresi' Adlı Tarihî Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 135-136.

Yurdatap tarafından *Vakit* gazetesinde tefrika edilen eser aynı yıl kitap olarak yayımlanmıştır.⁷⁶ Ömer Rıza, *Kızıl Gömlek* romanının son tefrikasının yayımlandığı 18 Şubat 1931 tarihli *Vakit* gazetesinde, eserin “kitap şeklinde tab’ını arzu eden kari[lerine]” yakında kitaplaşacağına müjdesini verir.⁷⁷ Ancak kitabın ilk baskısı *Kanlı Gömlek* ismiyle 1944’te yapılır. Böylece aralarındaki ilişkiye değineceğimiz bu iki roman aynı yıl Türk okuyucusunun karşısına kitap olarak çıkar. Söz konusu benzerliklere değinmeden önce *Kanlı Gömlek*’te anlatılan Leyla’dan bahsetmek gerekir.

Kanlı Gömlek’te tarihî romanın kurgu kısmını besleyen Leyla’nın roman için iki rolü bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarihî hadiselerle ettiği tanıklıktır ki bu durum tarihle bağlantılıdır. Leyla’nın ikinci rolü tamamen kurgusal olan kendi hayatıdır; buradan hareketle roman yazarı okuyucusuna kendi görüşlerini aktarır. *Kanlı Gömlek*’te Leyla’nın hikâyesi annesi Esmâ ve babası Yezid ile Mısır’dan Medine’ye giderken, Sebe oğlu ve arkadaşlarının kaldıkları mağarada konaklamalarıyla başlar. Sebe oğlunun Müslümanlar arasında nifak çıkarmak üzere yaptığı planı duyan Leyla’nın annesi Esmâ, öğrendiklerini Hz. Ali’ye iletmek ister, ancak Kubâ’ya vardıklarında yolculuğun başında da mevcut olan hastalığı ilerler. Leyla, annesinin isteği üzerine Hz. Ali’yi getirmek için Medine’ye gittiğinde Mehmed’le tanışır. Romandaki aşk hikâyesinin başkahramanlarından olan Mehmed, Hz. Ebu Bekir ve Esmâ bint Umeys’in oğulları Muhammed b. Ebu Bekir’dir. İsmi, ablası Hz. Ayşe tarafından konulan Muhammed b. Ebu Bekir, küçük yaşta yetim kalarak Hz. Ali’nin terbiyesinde yetiştiği için ona son derece bağlıdır.⁷⁸ Leyla, Mehmed’in yardımıyla Hz. Ali’ye ulaşır ancak Hz. Ali yanına gittiğinde Esmâ vefat etmiştir. Esmâ’nın ölümünün ardından Medine’ye giden Leyla ve Yezid, Hz. Osman’ın konağında kalırlar. Burada Leyla’yı gören Mervân da ona âşık olur. Hz. Osman’ın konağının kuşatılmasına, Hz. Osman öldürülmesine ve naaşının gömülmesine tanıklık eden Leyla, bu olaylar esnasında Yezid’in ölmesi üzerine Hz. Ali’nin evine geçer. Leyla’ya olan hislerini açıklayan ve Hz. Hasan’ın Leyla’yla alakasından rahatsızlık duyan Mehmed, onu ablası Hz. Ayşe’nin yanına Mekke’ye gönderir. Kendisine âşık olan Basra emirlerinden Said tarafından kaçırılan ve yaralanan Leyla Hristiyan manastırına sığınır. Buradaki başrahip, Leyla’yı annesiyle birlikte Şam’daki Mar Yuhanna kilisesinde gördüğünü hatırlar. Leyla’ya gerçek babasının kimliğini Şam’daki rahip Markos’un bildiğini söyler. Leyla babasının kimliğini öğrenmek için önce Şam’a gider, burada Muaviye karşısında Hz. Ali’yi müdafaa eden sözleri sebebiyle zindana atılır ve Mervân’la yeniden karşılaşır. Zindandan kurtulan Leyla, Markos’un izini sürmek için önce Kudüs’e, ardından Antakya’ya gider. Ancak Markos öldüğü için gerçek babasının kimliğini öğrenemez. Mısır’a vali olarak atanan Mehmed’in yanına giden Leyla, Muaviye’nin adamlarının Mehmed’i öldürmelerine ve naaşını ölü bir eşeğin derisine koyduktan sonra ateşe vermelerine şahit olur. Leyla kendisini yanan cesedin üzerine atmaya çalışır ancak çevredekiler bunu engeller. Kûfe’ye döndüğünde Hz. Hasan’ın evlilik ısrarıyla karşılaşan Leyla, erkek kılığına girerek katıldığı, Muaviye’ye karşı savaşan Kays’ın ordusunda vefat eder.

⁷⁶ Necla Gül Ercan, *Selami Münir Yurdatap ve Halk Bilimi* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 20-21.

⁷⁷ Ömer Rıza, “Kızıl Gömlek”, *Vakit* (18 Şubat 1931), 3.

⁷⁸ Adem Apak, “Muhammed b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/516.

Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi'*nde başlıca kurmaca karakterler; Esmâ, annesi Meryem ve babası Yezid'dir. Şam'dan Medine'ye seyahat eden ailede Yezid'in amacı Esmâ'yı kendilerine eşlik eden Mervân ile evlendirmek, Meryem'in ise Hz. Ali'yle görüşmektir. Yolculuk sırasında hastalığı artan Meryem Kubâ'da Hz. Ali'yle görüşmek istediğini söyler. Annesinin bu isteğini yerine getirmek için Medine'ye giden Esmâ, burada Muhammed'le tanışır. Meryem, kızının gerçek babasını Hz. Ali'ye söylemek ister ancak Hz. Ali'yi göremeden vefat eder. Yezid'le birlikte Hz. Osman'ın konağına giden Esmâ, Hz. Osman'ın şehit edilmesine ve Hz. Ali'nin halife ilan edilmesine tanık olur. Hz. Hasan'ın kendisine gösterdiği ilgi sebebiyle Muhammed tarafından ablası Hz. Ayşe'nin yanına gönderilir. Basralı emirlerden Said tarafından kaçırılıp yaralan Esmâ kiliseye sığınır. Buradaki papaz gerçek babası hakkındaki sırrın aziz Markis tarafından bilindiğini belirtir. Esmâ babasının kim olduğunu öğrenmek için Markis'in izini sürmek üzere önce Şam'a gider. Burada Muaviye'ye karşı çıktığı için hapsedilir ve Mervân'la yeniden karşılaşır. Markis'i bulma çabasıyla Şam, Kudüs, Antakya şehirlerini dolaşan Esmâ; Cemel Vak'asına, Sıffin Savaşına, Hakem Olayına şahit olur. Mısır'a vali tayin edildikten sonra şehrin Muaviye'ye bağlı birliklerce zapt edilmesinin ardından Muhammed merkep derisi içerisinde yakılarak öldürülür. Bunu gören Esmâ o ateşe kendini atmak suretiyle can verir.

Görüleceği üzere her iki romanda bazı farklılıklar bulunmakla birlikte aynı silsilede olaylar yaşanmıştır. *Kureyş Bakiresi'*nde başlıca kurmaca karakter Esmâ, annesi Meryem, babası Yezid'dir; *Kanlı Gömlek*'te ise bu kişiler Leyla, annesi Esmâ, babası Yezid'dir. Leyla/Esmâ, her ikisi de isyancılar Hz. Ali ile görüşürken o meclistedirler. Hz. Osman isyancılarla konuşurken eşi Naile'nin yanındadırlar; Hz. Osman'ın şehit edilmesine, defnedilmesine tanıklırlar. Hz. Osman'ın ölümünün ardından Medine'ye dönmek üzere iken karar değiştirip Mekke'ye geçen Hz. Ayşe ile birlikte bulunurlar. Cemel Vak'asına, Sıffin Savaşına, Hakem Olayına şahitlik ederler. Ayrıca, Muhammed b. Ebu Bekir, Mervân b. Hakem, Hasan b. Ali, Basra emirlerinden Said gibi üç tarihî bir kurmaca dört erkeğin aşkına mazhar olurlar. Son olarak *Kanlı Gömlek*'in Leyla'sı, *Kureyş Bakiresi'*nin Esmâ'sı gönüllerini Mehmed/Muhammed'e kaptırırlar ancak âşıklarına kavuşamadan ölürlər.

Olayların aynı minvalde ilerlediği iki roman arasında benzerliğine değinilmesi gereken başlıca husus dipnot kullanımıdır. Corcî Zeydân'ın romanlarında tarihî kaynaklara dipnotla yaptığı atıfların yanı sıra hadiseleri de bazı kaynaklardan aktardığı dikkat çeker.⁷⁹ Daha önce de Arap romanında örnekleri görülen başka kaynaklara yapılan atıfların, Ömer Rıza'nın romanına Corcî Zeydân etkisiyle sirayet ettiği söylenebilir. Nitekim sadece isnat şekli değil romanlarda kullanılan kaynakların bir kısmı da ortaktır. İbnü'l-Esîr Tarihi, Taberî Tarihi, İbn Haldûn Tarihi⁸⁰ iki romanın ortak kaynaklarıdır. İki romanda aynı kaynağa benzer cümlelerle atıf yapıldığı da vâkidir. Naile Hanım'ın Leyla/Esmâ'yı Hz. Osman'ın evini gezdirirken gösterdiği İran ganimetleri için İbn Haldûn Tarihinin kaynak gösterilmesi bu duruma örnektir.⁸¹ Dipnotlarını bazen eser adıyla bazen yazar adıyla veren Corcî Zeydân'ın kullandığı kaynaklar, Ömer Rıza'ya göre daha çeşitlidir. Nitekim *Kureyş Bakiresi'*nde *el-Egânî*, *el-İkdü'l-Ferîd*, *Hayâtü'l-Hayevân*, *Mürûcû'z-Zehep*, *Târîhu'l-Hamîs*, *Merasidü'l-İttıla*, *Üsdü'l-Gâbe*,

⁷⁹ Feyzettin Ekşi, *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corci Zeydan'ın Romancılığı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 231.

⁸⁰ Eserin adında tarih ibaresi yer almamasına rağmen iki romanda da bu şekilde kullanılmıştır.

⁸¹ Doğrul, *Kanlı Gömlek*, 79.

Britanika ansiklopedisine eser adıyla, Ebü'l-Fidâ ve Halebî Tarihine yazar adıyla atıf yapılır. Dipnot verme metodunun kullanıldığı iki romanda Ömer Rıza daha ziyade klasik İslam tarihi kaynaklarına yönelirken Corcî Zeydân ansiklopedik kaynaklara yer verir. Burada Zeydân'ın ilk İslam tarihçilerini meseleleri sadece naklettikleri, altında yatan sebeplere inmedikleri için eleştirerek geleneksel tarih kitaplarını yetersiz bulduğunu ve İsrailiyat'a başvurduğunu unutmamak gerekir.⁸² Ancak bu durum iki romanda da İbnü'l-Esîr'e sıkça başvurulduğu gerçeğini değiştirmez.

Kureyş Bakiresi'nde otuz altı yerde atıf yapılan İbnü'l-Esîr'in tarihinin yanı sıra *Üsdü'l-Gâbe* adlı sahabe tasvirlerinin yapıldığı eserine⁸³ de başvurulmuştur. Burada dikkat çeken husus iki romanda benzer ifadelerle tanıtılan bazı kişilerin bulunmasıdır. Hz. Hasan'ın dilinden tanıtılan İmame/Ümame buna örnektir. *Kureyş Bakiresi*'nde *Üsdü'l-Gâbe* eserine atıfla, "Huzurunda bulunduğu hatun babamın zevcelerindendir. Kendisi hazreti Peygamberin kerimesi Zeynep'in kızıdır. Dedem hazreti Muhammed onu çok severdi. Boynunda gördüğün şu gerdanlık onun hatırasıdır. Dünyaya geldiği zaman kendisine hediye etmişlerdir."⁸⁴ cümlelerine yer verilir. *Kanlı Gümlek*'te ise herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmaksızın aynı kişi için şu ifadeler kullanılır: "Kendisi, Resûl-i Ekrem'in kızı Zeyneb'in kızı ve babamın zevcesidir. Dedem onu son derece severdi. Onun boynunda gördüğün gerdanlığı, O hediye etmişti. Dedem bütün akrabası içinde en çok onu taziz ederdi."⁸⁵

Kurguları bakımından benzerlikler barındıran iki romanın farklılaştığı unsurlar yazarlarının zihniyetiyle ilgilidir. İlk farklılık, romanın başlangıcındaki sır meselesinde karşımıza çıkar. *Kanlı Gümlek*'te Hz. Ali'ye verilmesi gereken sır, Sebe oğlu hakkındadır. Hz. Ali başta olmak üzere ashaptan pek çok kişiyi tanıyan Esma (Leyla'nın annesi), duyduklarını Hz. Ali'ye anlatmak için bir an evvel Medine'ye ulaşmak ister.⁸⁶ *Kureyş Bakiresi*'ne göre bu sır Esma'nın babası hakkındadır.⁸⁷ Her iki romanda da Leyla/ Esma babasının kimliğini öğrenmek için ülkeler aşar. Ancak *Kanlı Gümlek* romanının başında Leyla'nın babasının kim olduğu okuyucuya bildirilmiştir. Buna göre Bizanslı bir Hristiyan olan Esma'nın ilk eşi ve Leyla'nın babası, Hz. Ömer zamanında Mısır fethine katılmış İskenderiye kuşatmasında şehit düşen Üneys'dir. Esma, eşinin ölümünün ardından Leyla'yı dünyaya getirir, bebeğiyle zor durumda kalmamak için kendisine talip olan Yezid ile evlenir.⁸⁸ *Kureyş Bakiresi* romanına göre Esma'nın annesi Meryem, Şam'ı fetheden kumandanlar tarafından cariye olarak Medine'ye götürülmüş, burada ashabın büyüklerinden bir zâtın hareminden kaçarak önce Şam'a, ardından Mısır'a gitmiştir; Mısır fethedilince yeniden esir düşmüş ve hamile olduğu halde Yezid'le evlenmiştir.⁸⁹ Romana göre bu durum Esma'nın Hz. Hasan'la yahut Muhammed'le evlenmesine engel teşkil edebilecek bir akrabalık olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Esma'nın annesinin şiddetle Hz. Ali'yi görmek istemesi ve kızının babasının sahabenin ulularından olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Zira Esma ile Hz.

⁸² Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/69-70.

⁸³ Bünyamin Erul, "Üsdü'l-Gâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/363.

⁸⁴ Corcî Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, çev. Selami Münir Yurdatap, (İstanbul: Ahmet Saidoğlu Matbaası, 1944), 111.

⁸⁵ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 139.

⁸⁶ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 46-49.

⁸⁷ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 11-13.

⁸⁸ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 47.

⁸⁹ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 223.

Hasan'ın yahut Muhammed'in evlenmesine mani olacak durum kardeş olmaları ihtimalidir.⁹⁰ Nitekim Esmâ, bu olasılık sebebiyle Hz. Hasan'ın evlenme teklifini reddederken Muhammed ile evlenmek hakkında: “Eğer hakiki babamın meçhul oluşu beni Muhammed ile evlenmekten menediyorsa, onun bana kardeş olmasını menedemez ya. O zaman onunla ömrümün sonuna kadar öz bir kardeş gibi yaşarım.”⁹¹ cümlelerini kurar.

Leyla/Esmâ anlatısının benzer şekilde ilerlediği romanlardaki en belirgin fark sahabeye bakıştıdır. İki roman arasında bu farkın merkezinde yazarlarının sahabe hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Ömer Rıza, sahabenin hatasız olduğunu okuyucuya aktaramaya çalışır. Zira *Kanlı Gümlek*'te Hz. Osman hakkındaki şikâyetlerin yersizliğini vurgulamak amacıyla gerektiğinde tarihî kaynaklara müracaat eden bir anlatım vardır. *Kureyş Bakiresi* romanında ise Hz. Osman'ın akrabalarını kayırdığı için bu hadiselerin yaşandığı şu cümlelerle ilan edilmektedir: “Bilindiği gibi halife Osman hükmü eline alınca Beni Ümeyye'den olan akrabalarını çok korumağa başlamış, her birisini büyük memuriyetlere tayin etmişti. Onun bu hareketi İslâmlar arasında bir ikilik doğurmuş ve birçok dedikodulara ve nihayet meşhur kanlı hadiselerle sebep olmuştu.”⁹² *Kanlı Gümlek* romanındaki korumacı tavır yalnızca Hz. Osman için değil, diğer sahabeler için de geçerlidir. Hz. Osman'ın evinin muhasaraya alınmasından sonra Hz. Ali, Zübeyr, Talha için ellerinden geleni yapmaya çalıştıkları söylenir. *Kureyş Bakiresi* romanında ise bu isimlerin, Hz. Osman ile görüşmeleri tehdit ve tekdir olarak nitelenir. Naile'nin ağzından aktarılan, “Üçü de sahabelerin ulularındandır. Her birisinin hilafette gözü vardır. Osman, halife olduğundan beri içimiz rahat etmedi. Hep bizi tenkit ediyorlar.”⁹³ cümleleriyle söz konusu sahabe eleştirilir. Bu durum Corcî Zeydân'ın tarihçi kimliğiyle ilintilidir. Zeydân, *İslam Medeniyet Tarihi* adıyla Türkçeye çevrilen *Târîhu't-temedduni'l-İslâmî* başlıklı eserinde “bilerek yalan söylemek, tarihî rivayetleri tahrif etmek, güvenilir olamayan kaynakları kullanmakla” suçlanmışır.⁹⁴ Bilhassa Şiblî Numanî, bu eseri Emevîleri abartılı şekilde kötülediği için eleştirmiştir.⁹⁵

Kanlı Gümlek, ashabın olaylarda kabahatinin bulunmadığını anlatmak üzere Sebe oğlu olgusuna sarılır. *Kureyş Bakiresi* romanına göre Naile Hanım, Hz. Osman'la ilgili ayaklanmanın merkezinde “İslam'a yeni girmiş Abdullah b. Sebe adında bir Yahudi” olduğunu, Hicaz, Basra, Kûfe'de insanları kıskırttığını, Şam'da taraftar bulamadığından Mısır'da propagandalarına devam ettiğini bilmektedir. İbn Sebe'nin İslâm âleminde propagandalar yürüttüğü: Hz. Muhammed'in geri döneceği, peygamberin vasîsi Hz. Ali'ye hakkının verilmesi gerektiği, Hz. Osman'ın haksız şekilde hilafeti elde ettiği gibi nazariyeler *el-İkdü'l-Ferîd* kaynak gösterilerek anlatılır.⁹⁶ Bu romana göre Hz. Osman dahi İbn Sebe'den haberdardır. Evi kuşatma altındayken kendisiyle istişareye gelen Hz. Ali, Talha ve Zübeyr; isyanın halifenin akrabalarını kayırması sebebiyle çıktığını söyleyince Hz. Osman: “görüyorum ki İbni Seba'nın sözlerine aldandınız” der. Ayrıca “Ali bazı şeyler kendisine taalluk ettiği için İbni Seba'nın meselesini kapattı” ifadeleriyle, Hz. Ali'nin de durumdan

⁹⁰ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 244-245.

⁹¹ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 277.

⁹² Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 6-7.

⁹³ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 51.

⁹⁴ Ekşi, *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corcî Zeydân'ın Romancılığı*, 50.

⁹⁵ Gönül Evsen, *Sebilürreşâd'da İslam Tarihi'ne Atıflar (1912-1919)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 48-49.

⁹⁶ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 52.

haberdar olduğu bildirilir.⁹⁷ *Kanlı Gümlek*'te ise Sebe oğlu tefrika çıkarmak için hadiselerle yön veren gizli bir eldir, olayların kahramanları onu bilmekle beraber yaşananlardaki rolü ve etkisinden habersizdir.

Doğrul'un sahabeyi korumak, Zeydân'ın eleştirmek için kaynaklara başvurması Hz. Ayşe hakkında da karşımıza çıkar. *Kanlı Gümlek* romanında Hz. Ayşe'nin Hz. Osman'ın bazı icraatlarından rahatsız olduğu, halifenin evi muhasara altındayken Mekke'ye gittiği söylenmekle birlikte, öldürülmesine son derece üzüldüğü belirtilir. *Kureyş Bakiresi*'nde ise Hz. Ayşe'nin Hz. Osman'ın katlini isteyenlerden biri olduğu İbn'ül-Esîr kaynak gösterilerek anlatılır.⁹⁸ *Kanlı Gümlek*'te Ümmü'l-Fadıl'ın dilinden Hz. Ayşe ve Hz. Ali arasındaki kırılganlık hakkında çıkan dedikoduların asılsız olduğu açıklanır.⁹⁹ *Kureyş Bakiresi*'nde ise Ümmü'l-Fadıl'ın dilinden Hz. Osman'ın akrabalarını nasıl kayırdığı örneklerle açıklanırken Hamîs Tarihi kaynak gösterilir.¹⁰⁰ Benzer bir durum Cemel Vak'ası anlatılırken yaşanır. *Kureyş Bakiresi*'nde Ayşe'nin devesine hücum edilmesinin Hz. Ali'nin fikri olduğu belirtilir.¹⁰¹ *Kanlı Gümlek*'e göre ise bu hücumu komutan Eşter, Sebe oğlunun teşvikiyle yaptırır. *Kureyş Bakiresi*'nde Amr b. Âs'ın Hz. Ali'den hoşlanmadığı İbn'ül-Esîr'e dipnot verilerek anlatılırken "Eş'arî'nin gafil avlandığı ve Amr tarafından işgal edildiği" vurgulanır.¹⁰² *Kanlı Gümlek*'te Eş'arî'nin gafil olmadığı bilgisi İslam kaynaklarında bulunamayınca yabancı kaynaklara kadar gidilmiştir.

İki roman arasında zihniyet farkının bir başka tezahürü Hristiyanlıkla ilgilidir. *Kanlı Gümlek* romanında Leyla'nın boynundaki muska Hristiyan alameti olarak aktarılır; Müslümanlarda muska taşıma âdetinin bulunmadığının altı çizilir.¹⁰³ Leyla'nın taşıdığı muska, romandaki gizem unsurunu besleyerek kahramanın çeşitli yolculuklara çıkmasına kapı aralar. *Kureyş Bakiresi* romanındaki Hristiyanlık alameti Esmâ'nın kolundaki haç şeklindeki dövme ve boynundaki bilhassa Hristiyanların kullandığı madalyondur. Hristiyanlık hakkındaki algı farkı dövmeyi ve madalyonu fark eden Naile Hanım'ın kendi babasının da Hristiyan olduğunu belirtmesiyle başlar.¹⁰⁴ İki romanda da annesinin önceden Hristiyan olduğunu öğrenen Leyla/Esmâ, babalarının kimliğini bilen rahip Markos/Markis'e ulaşmak için şehirler aşarken manastırda konaklarlar. Kendisi de Hristiyan olan Corcî Zeydân'ın romanında rahiplerin daha müşfik bir tavır takındığı, bildiklerini anlatmaktan geri durmadıkları dikkat çeker.¹⁰⁵ *Kanlı Gümlek*'te ise Leyla, rahip ve rahibelerden annesinin eski dinine dönmesi yönünde telkin ve baskı görür. Bunlardan ilki Şam'daki kilisede bulunan bir rahibenin teklifidir. Leyla bu teklife, "Başrahibe! Ben senin gibi iyi bir kadını böyle muattal ve mefluç bırakan, onu hayattan ayıran, onun hislerine ve arzularına hayat hakkı vermeyen bir dine giremem."¹⁰⁶ cevabını verir. Leyla'nın din değiştirme hususunda maruz kaldığı ikinci teklif Antakya'daki başrahipten gelir. Bu teklifi

⁹⁷ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 56.

⁹⁸ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 123.

⁹⁹ Doğrul, *Kanlı Gümlek* 166-172.

¹⁰⁰ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 145.

¹⁰¹ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 233.

¹⁰² Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 242-243.

¹⁰³ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 80-81.

¹⁰⁴ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 35-47.

¹⁰⁵ Zeydân, *Kureyş Bakiresi*, 220-222.

¹⁰⁶ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 262.

kabul etmediği için hapsedilen Leyla, Müslüman bir kızın kilisede zorla tutulduğunu öğrenen Antakya valisi tarafından kurtarılır. Kiliseyi abluka altına alan vali, papaza daha önce Bizans imparatorunun tehdidi karşısında Muaviye'nin verdiği, “En cüz’î bir harekette bulunduğunuz taktirde ben hasmım olan Ali ile derhal barışır ve onunla birlikte size karşı hareket ederim.”¹⁰⁷ cevabını hatırlatır. Böylece Ömer Rıza'nın romanında İslam'ın üstünlüğü vurgulanır.

Görüleceği üzere *Kanlı Gümlek* romanı, Corcî Zeydân'ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Hayatlarında da benzerlikler taşıyan iki yazarın tek kesişim noktası bu roman değildir. Beyrutlu Hristiyan bir ailede dünyaya gelen Corcî Zeydân (1861-1914), eğitim için gittiği Mısır'da gazetecilik yaparak yayın hayatına atılır.¹⁰⁸ Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) aslen Burdurlu bir ailenin çocuğu olarak Mısır'da doğar ve Ezher Üniversitesi'ndeki tahsilinin ardından burada gazetecilik faaliyetlerine başlar.¹⁰⁹ Zeydân, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelmiş ve izlenimlerini *el-Hilâl* gazetesinde yazmıştır.¹¹⁰ Zeydân'ın II. Abdülhamid dönemini anlattığı *el-İnkılâbu'l-Osmânî* (1911) romanı İttihat ve Terakki'yle yakınlığının tezahürüdür.¹¹¹ Zeydân'ın tarihçiliği hakkında Şiblî Numanî tarafından yapılan eleştiriler (aynı zamanda Ömer Rıza'nın kayınpederi olan) Mehmed Akif tarafından tercüme edilmiş ve *Sebîlürreşâd*'da yayımlanmıştır.¹¹² Ayrıca Şiblî Numanî'nin *Sîretü'n-nebî* isimli İslam tarihinin Ömer Rıza tarafından *Asr-ı Saâdet* (1928) başlığıyla çevrildiği de hatırdaki tutulmalıdır. Corcî Zeydân'dan haberdar olduğu aşikârken, romanını kaynaklarla zenginleştiren Doğrul'un *Kureyş Bakiresi* yazarından söz etmemesi dikkat çekmektedir. Buna rağmen romanlar arasındaki öncelikli fark, *Kanlı Gümlek*'in *Kureyş Bakiresi*'ne nispetle daha şumullü olmasından ileri gelir. Zira hem tarihî olayların anlatılmasındaki tafsilat hem de meselelerin kaynağında Sebe oğlu bulunduğunu ispatlama gayreti *Kureyş Bakiresi*'nde bulunmaz. Ancak *Kanlı Gümlek*'teki kurmaca aşk *Kureyş Bakiresi* romanında tahkiye edilenlerdir. Bu kısımda iki romanın ayrıştığı hususlar yazarların zihniyetiyle ilgilidir. Hristiyanlık ve Müslümanlık aidiyetleri, sahabeyi korumak yahut eleştirmek çabaları bu iki yazarın dünyalarından romanlarına akseder.

Sonuç

Ömer Rıza Doğrul, halka İslam tarihini anlatmak gayesiyle hem edebiyatın hem de tarihin imkânlarından faydalanan romanlar yazmıştır. İslam tarihinin en mühim hadiseleri arasında yer alan Hz. Osman'ın şehit edilişi ve sonrasında yaşananları anlatan *Kanlı Gümlek* romanı, Cumhuriyet döneminde İslam tarihini konu edinen tarihî romanlardan biridir. *Kanlı Gümlek*, tarihten kurmacaya üç katmanlı bir romandır. Bu katmanların ilki tarihî hadiselerden oluşmuştur, yazar burada kaynakları kullanarak romanın tarih kısmını beslemiştir. İkinci katman İslam tarihinde fitne ve kargaşa sebebi olan durumları kapatmak için tarihî hadiselerle eklendiği düşünülen Sebeiyye kurgusuna dayanmaktadır. Burada tefrikaların kaynağında Müslümanlar arasında nifak düşürmek isteyen Sebe oğlunun

¹⁰⁷ Doğrul, *Kanlı Gümlek*, 307.

¹⁰⁸ Çelebi, “Corcî Zeydan”, 8/69.

¹⁰⁹ Uzun, “Ömer Rıza Doğrul”, 9/489.

¹¹⁰ Ekşi, *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corci Zeydan'ın Romancılığı*, 25-26.

¹¹¹ Ekşi, *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corci Zeydan'ın Romancılığı*, 45.

¹¹² Şiblî Numanî, “Tenkid ve Tariz”, çev. Mehmet Akif, *Sebîlürreşâd*, (Aralık 1912) 9/195.; Şiblî Numanî, “Tenkid ve Tariz” çev. Mehmed Akif, *Sebîlürreşâd* (Ağustos 1913) 10/403.

kurduğu “gizli teşekküller” olduğu işlenmiştir. Romanın üçüncü katmanı kurgu bir karakter olan Leyla’nın hikâyesidir. Bütün tarihî hadiseler kurgu kişilerin tarihî olaylara tanıklığına başvurularak, kurmaca bir aşk hikâyesine bağlanmıştır. Bu kısım Corcî Zeydân’ın *Kureyş Bakiresi* romanıyla benzerlik taşımaktadır.

Tarihî hadiseleri, İslâm tarihinin çeşitli kaynaklarına iktibaslarla anlatan Ömer Rıza’nın atıfta bulunduğu kısımlara bakıldığında sahabeyi koruma gayreti dikkat çekmiştir. Kaynakları da kendi düşüncelerini doğrulamak için romanına ekleyen Doğrul, anlatmak istediklerini İslâm tarihi kaynaklarında bulamadığında, çağdaşı şarkiyatçılara referans vermiştir. Benzer bir koruma güdüsü Sebe oğlunun faaliyetlerinin anlatıldığı kısımlarda da mevcuttur. *Kanlı Gömlek*’te bir Yahudi’nin İsrailoğullarının akıbetini değiştirmek için İslâm âlemine nifak soktuğunu işlenmiştir. Yazar, bütün fitnelerin sorumluluğunu gizli bir teşkilatın kurucusunun ellerine vererek mesuliyeti sahabeden almıştır. Müslümanlar arasındaki hizipleşmenin nedeni tarihî bir şahsiyet mi, kurmaca bir kişilik mi olduğu tartışılan Abdullah b. Sebe’ye bağlanmıştır. Bu kurgu Doğrul’un Siyonizm’e ve mezhep ayrılıklarına karşı tutumuyla da alakalıdır.

Kanlı Gömlek’te hem tarihî hadiselere tanıklığı hem de kurmaca aşkıyla romanda yer alan Leyla’nın hikâyesi, Corcî Zeydân’ın 1899’da yılında yazdığı, Türkçe’ye 1944’te *Kureyş Bakiresi* adıyla çevrilen *Azrâ’u Kureyş* romanıyla benzerlik taşımaktadır. 1930-1931 yıllarında tefrika edilen *Kanlı Gömlek*’in 1944 yılında kitaplaştığı, yazarın Mısır’da büyümesine ve Arapça bilmesine rağmen romanda bu isimden bahsetmediği düşünüldüğünde esinlenmenin boyutları ortaya çıkmaktadır. Ancak bahsettiğimiz üç katmandan yalnızca biri olan kurmaca kısımda bu romandan yararlanıldığı unutulmamalıdır. İki romancının referans verme yöntemi de birbirine benzemektedir. Burada *Kureyş Bakiresi*’nde daha çeşitli ve ansiklopedik kaynaklara yönelinirken Ömer Rıza’nın daha klasik kaynaklar kullandığı ancak ikisinin de en çok başvurduğu eserin İbnü’l-Esîr tarihi olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca iki roman arasında yazarlarının dünya görüşleriyle alakalı farklılıklar bulunmaktadır. Müslüman olan Doğrul, Hristiyanlığa karşı İslamiyet’in üstünlüğünü belirtmekle birlikte sahabeyi koruma çabasını sürdürmüştür. Hristiyan olan Zeydân ise rahip/rahibelerin ve Hristiyanlık Müslüman olan Hz. Osman’ın eşi Naile gibi kişilerin müşfikliğinin altını çizmiştir. Ayrıca tarihçi olarak sahabe hakkındaki olumsuz tavrı eleştirilen Zeydân’ın romanında da bu tavrı sürdürdüğü belirtilmelidir.

Ek-1:

Dipnotta verilen künye	Konu	Sayfa
Taberî tarihi	Hz. Osman'ın valileri denetlemek için görevlendirdiği kişilerin, gittikleri yerlerde sorun olmadığını bildirmesi	18
Taberî tarihi 1., s. 2943	Mısır'a giden denetçi Ammâr b. Yâsir'in Sebe oğlu ile görüştüğü hakkındaki rapor	19
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 64-65	Hz. Osman'ın vali ve memurlardan şikayeti olanları Medine'ye davet etmesi	19
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 65	Muaviye'nin Hz. Ali, Talha ve Zübeyr ile devlet yönetimi hakkında çıkan dedikodular hususunda konuşması	22
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 66	Muaviye'nin Şam'a dönmeden önce Hz. Ali, Talha ve Zübeyr ile Hz. Osman hakkında konuşması	25-26
Mihas'üs-Sünne:İbni Teymiye	Hz. Ömer'in halifelğe 6 aday göstermesi, nihaî seçimin Abdurrahman tarafından	28
Buharî ve Müslim	Abdurrahman'ın halkla görüşerek Hz. Ali ve Hz. Osman arasından, Hz. Osman'ı halife seçmesi	29
İbni Teymiye c. 3, s. 178	Hz. Osman'dan önce Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in de Emevîlerden kişilere vazife vermesi	29
Sadr-i İslam, c. 8, s. 38	Hz. Osman dönemi Emevîlere mensup devlet adamlarının önceki vazifeleri	29-30
Taberî tarihi, 2952	Hz. Osman'ın devlet hazinesini kötüye kullandığı hakkındaki iddialara cevabı	30
İbni Teymiye c. 3, s. 190	Hz. Osman'ın devlet hazinesinden akrabalarına para verdiği iddiasının asılsız olduğu, halifenin herkese ihsanda bulunduğu	30
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 4	Ebu Zer'in Sebe oğlu ile görüşmesi	32
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 4	Ebu Zer'in Sebe oğluna "Sen Yahudi misin?" demesi	32
İbnü'l-Esîr c. 3, s. 4	Ubade'nin Ebu Zer'i kışkırtan kişinin Sebe oğlu olduğunu söylemesi	33
Taberî ve İbnü'l-Esîr	Ebu Zer'in Hz. Osman'ın izniyle Medine'den Rebze'ye gitmesi	34
İbni Teymiye c. 3, s. 200	Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'a, babasının katlinde payı olduğunu düşündüğü Hürmüzan'ı öldürdüğü için, kısas uygulanmaması	37
İbni Hanbel, c. 1, s. 62	Hz. Osman'ın hac esnasında Sina'da 4 rekat namaz kılmasını Mekke'de evi olmasıyla açıklaması	38
İmam Ahmed, Müsned	Hz. Osman'ın ardından halifelğe Zübeyr'in aday görüldüğü	43
İbnü'l-Esîr c. 3	İşyancıların Hz. Osman'ın mührünü taşıyan, evlerine döndüklerinde öldürülmeleri emri yazılı mektubu ele geçirip Hz. Ali'ye gelmeleri	66
İbni Haldun tarihi	Naile'nin ağzından ganimet olarak gelen İran hazinelerinin tanıtılması	79
İbnü'l-Esîr, Taberî, İbni Haldun	Hz. Osman'ın evini saran kalabalıkla şikayetlerinin giderilme hakkında yaptığı konuşma	85

İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 69	Mervan'ın bu konuşmadan hoşnut olmayarak daha sert bir üslubu savunması	90
İmam Ahmed, Müsned, c. 1, s. 67	Hz. Osman'ın Müslümanları birbirine kırdıtmamak için isyancılara karşı cihat ilan etmemesi	110
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 73	Hz. Osman'ın çıkan olaylar sebebiyle Medine'de kalması ve hac için İbni Abbas'ı görevlendirmesi	111
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 73	Mehmed'in ablası Hz. Ayşe'ye Hz. Osman'a zarar vermeyeceğine dair yemin etmesi	112
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 72	Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın susuz bırakılmasına gösterdiği tepki	113
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 72	Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmi Habibe'nin Hz. Osman'a su ulaştırmaya çalışması	114
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 73	Hz. Osman'ın konuşmasının ardından evini saranlardan biri olan Eşter'in gizli bir fesada buluştlıklarını söylemesi	115
İmam İbni Hambel, Müsned, c. 1, s. 115	Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra ümmetin en hayırlılarının önce Hz. Ebu Bekir sonra Hz. Ömer olduğunu söylemesi	118
İmam İbni Hambel, Müsned, c. 1, s. 142	Hz. Ali'nin ümmetin hayırlıları sıralanırken ancak Hz. Osman'dan sonra kendisine hak göreceğini belirtmesi	118
İbnü'l-Hadîd, Nehcül-Belâğa Şerhi	Hz. Osman'ın evi muhasaraya alındığında Hz. Hasan'ın babasına Mekke'ye gitmesini ve bu işten kendisini sıyırmasını söylemesi	121
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 73	Hz. Osman'ın, kendisini korumak için gelen Hz. Hasan ve arkadaşlarına izin vermemesi	122
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 74	Evinin kapısı yakıldığı esnada Hz. Osman'ın uzun sureleri okuyarak namaz kılması	123
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 75	Hz. Osman'ın kendisini öldürme geldiklerinde okuduğu ayet	124
Ömer Rıza, Hazret-i Ayşe, s. 156	Hz. Ayşe'nin Hz. Peygamber'in en çok Hz. Fatma ve Hz. Ali'yi sevdiğini belirtmesi	171
Tirmizî	Hz. Ayşe'nin Hz. Ali'nin Âl-i Abaya mensup olduğunu söylemesi, kendisinden fetva isteyenleri Hz. Ali'ye yönlendirmesi	171
İbni Hanbel, c. 2, s. 96	Hz. Ali seferden döndükçe Hz. Ayşe'nin ziyafet vermesi	171
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 101	Talha'nın Hz. Osman'ın ölümünden sonra Hz. Ayşe'yle beraber ayaklanmalarını içtihat meselesi olarak açıklaması	225
İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 103	Hz. Ali ve Hz. Ayşe taraflarının anlaşmasından Hz. Osman'ın katline katılanların rahatsız olması	226

** Eser ve müellif bilgilerinde romanda dipnotla verilen künyeye sadık kalınmıştır.

Kaynakça | References

- Apak, Adem. “Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/516. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aydın, Hasan. “İslam Ortaçağında Nakilci ve Akılcı Tarih Anlayışları: Taberî ve İbn Haldûn Örneği”. *Tarihyazını* 1/1 (2019), 20-61.
- Argunşah, Hülya. *Tarih ve Roman*. İstanbul: Kesit, 2016.
- Akarsu, Murat. *Hız Osman ve Hilafeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Çakır-Türken, Mürüvvet. “Corcî Zeydân'ın 'Kureyş Bakiresi' Adlı Tarihi Romanı Üzerine Bir İnceleme”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 133-145.
- Çam, Süleyman. “Selâmet ve Sebîlürreşâd Dergileri Bağlamında Sünnî-Şîî Yakınlaşmasının (Takrîbü'l-Mezâhib) Türk Basınına Yansımaları”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 1071-1091.
<https://doi.org/10.51702/esoguifd.1478858>
- Çelebi, Muharrem. “Corcî Zeydân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/69-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Doğan, Afet. *Türk Edebiyatında Tarihi Roman (2000 ve Sonrası)*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller*. İstanbul: Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1944.
- Doğrul, Ömer Rıza. *İlâhî Bir Müjde*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Kanlı Gömlek*. İstanbul: İlmî Eserler Kütüphanesi Neşriyatı, 1944.
- [Doğrul], Ömer Rıza. “Kızıl Gömlek”. *Vakit* (18 Şubat 1931), 3.
- Ekşi, Feyzettin. *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corci Zeydan'ın Romancılığı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Ercan, Necla Gül. *Selami Münir Yurdatap ve Halk Bilimi*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Erul, Bünyamin. “Üsdü'l-Gâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Evsen, Gönül. *Sebîlürreşâd'da İslam Tarihi'ne Atıflar (1912-1919)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. “Abdullah b. Sebe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gögebakan, Turgut. *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ, 2004.
- Kavas, Ahmet. “Lammens, Henri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/98. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kerpetin, Mahmut. “Hz. Osman'a Muhalefette Abdullah b. Sebe ve Faaliyetleri”. *Hazreti Osman*. ed. Ali Aksu, 235-242. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma, 2005.
- Kubat, Mehmet. “Hâriciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2006), 125-151.

- Öz, Mustafa. “Vasî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/ 546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özbalıkcı Mehmet Reşit. “İbn Ebü'l-Hadîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/463-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özkan, Mustafa. “İbnü'l-Esir el-Cezeri'de Tarih Metodolojisi”. *Uluslararası Bilim ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*. ed. M. Nesim Doru, 43-46. İstanbul, 2012.
- Şiblî Numanî. “Tenkid ve Tariz”. çev. Mehmet Akif. *Sebîlürreşâd*. (Aralık 1912) 9/195.
- Şiblî Numanî. “Tenkid ve Tariz”. çev. Mehmed Akif. *Sebîlürreşâd*. (Ağustos 1913) 10/403.
- Tâhâ Hüseyin. “Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Değerlendirme”. çev. Adem Apak. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (1994), 421-424.
- Temur, Rabia Banu. *Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Tural, Sadık. “Tarihi Roman ve Atsız'ın Tarihi Romanları”. *Zamanın Elinden Tutmak*. 207-243. Ankara: Yeni Avrasya, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Üzüm, İlyas. “Re'cat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/ 504-506. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Üzüm, İlyas. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yalçın, Sıdika Dilek. *Yeni Tarihseleçilik Kuramı*. İstanbul: Hiper, 2021.
- Yavuz, Salih Sabri. “Minhâcü's-sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/110-111. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yücel, Ömer Faruk. *Türk Matbuatında Vakıf Gazetesi*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Zeydân, Corcî. *Kureyş Bakiresi*. çev. Selami Münir Yurdatap. İstanbul: Ahmet Saidoğlu Matbaası, 1944.